

no. 4, pp. 5-12.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On Food Safety of Ukraine", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html. (access date January 18, 2018).

10. Ministry of Economy of Ukraine (2007), Resolution "On Approval of the Methodology for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine", available at: <http://www.uapravo.net>. (access date January 18, 2018).

11. Poltorak, A.S., (2015), "Comprehensive assessment of the current state of Ukraine's food security", *Economic magazine-XXI*, no. 7-8(2), pp. 15-18.

12. Skrypnyk, A.V., Starichenko E.M., (2016), "Optimization Estimates of Ukraine's Potential Contribution to the Global Food Potential", *Economy of agroindustrial complex*, no. 4, pp. 27-39.

13. Stezhko, N.V., (2014), *Prodovolcha problema v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiku* [The food problem in the conditions of globalization of the world economy], monograph, Polygraph Service, Kirovograd, Ukraine, 356 p.

14. Chechel, O.M., (2014), "State regulation of food security", *Economy of agroindustrial complex*, no. 8, pp. 73-76.

15. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2013), The State of Food Insecurity in the World 2013, The multiple dimensions of food security. Rome, available at: <http://www.fao.org/publications/sofa/2016/en/>. (access date January 18, 2018).

Стаття надійшла до редакції 28.01.2018 р.

УДК 338.23:330.52

**Лимар В.В.,
канд. екон. наук, директор навчально-наукового
центру міжнародної освіти
Донецький національний університет
імені Василя Стуса**

КОНЦЕПТ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ У РОЗРІЗІ ЕВОЛЮЦІЇ НАУКОВИХ ШКІЛ

**Lymar V.V.,
cand.sc.(econ.), director of the educational
and scientific center of international education
Vasyl' Stus Donetsk National University**

ECONOMIC EFFECTIVENESS CONCEPT IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC SCHOOLS EVOLUTION

Постановка проблеми. Ефективність – це категорія, яка відображає результативність діяльності будь-якого суб'єкта чи об'єкта і є центром уваги не лише вчених – економістів, а й філософів, соціологів та істориків. Еволюція відносин між членами суспільства має довгу історію та характеризується зміною різноманітних устроїв, для яких характерні ті чи інші риси. В літературі часто поняття ефективності вивчають паралельно з поняттям справедливості, проте існує безліч наукових доказів, що ефективний розподіл лімітованих ресурсів між членами суспільства не завжди є справедливим. Так, постає проблема дослідження поняття ефективності з точки зору еволюції економічної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття ефективності присвячено роботи як класиків економічної теорії, так і сучасних вчених. Особливу увагу в даному дослідженні присвячено роботам Сміта А. [2], Рікардо Д. [3], Менгера К. [4], Веблена Т. [5], Фрідмана М. [7] та Леонтьєва В. [8], які розробили науковий фундамент для дослідження поняття ефективності. Не менш цікавими є роботи сучасних представників економічної науки, таких як Мерзлікіна Е. [12], Вольчик В.

[13] та Лимарева Ю. [18], які досліджують методологію оцінки ефективності діяльності організацій; ефективність ринкового процесу та еволюцію інституціональної бази та еволюцію категорії «ефективність» в економічній науці в цілому. Незважаючи на вагомий внесок даних вчених у дослідження поставленої проблеми, існують певні аспекти, які потребують поглибленого аналізу, що й обумовлює постановку мети дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз та порівняння поглядів на концепт економічної ефективності представників різних наукових шкіл та сучасних вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюція поняття "ефективність" має довгу історію. Вперше термін "ефективність" в економічній теорії з'явився в працях представника класичної школи В. Парето. Модель економічної ефективності, запропонована В. Парето, має на увазі, що добробут суспільства сягає максимуму, а розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу не погіршує стану хоч би одного суб'єкта економічної системи [1].

Ефективний розподіл благ, описаний В. Парето, доповнив англійський економіст А. Пігу, визначивши індивідуальний добробут як сукупність добробуту економічного, а також низки нематеріальних чинників, таких як характер та умови праці, середовище, взаємовідносини з соціумом, становище в суспільстві, умови життя, громадський порядок і безпека.

Класична економічна теорія, представниками якої є А. Сміт, Д. Рікардо та ін., не розглядає поняття "ефективність" стосовно економіки. А. Сміт [2] визначив економічні закони як об'єктивну реальність, Д. Рікардо [3] визначив залежність вартості продуктів від праці (трудова теорія вартості) і виділив основне завдання для класичної політичної економії: визначити закони, що управляють розподілом доходів.

К. Менгер [4], один із засновників маржиналізму, в 70-х роках XIX століття розробив і обґрунтував концепції громадського блага і суб'єктивної цінності, в яких представив товар не як предмет з фізичними властивостями, а як носій властивостей, що представляють певну цінність для споживача. На підставі робіт маржиналістів, до яких окрім К. Менгера відносяться У.С. Девенсон і Л. Вальрас, була сформована теорія бізнес-процесів, що мають на меті не виробництво товару, а задоволення потреб клієнта.

Інституціоналізм (представниками цього напрямку є Т. Веблен, Дж. Коммонс, Г. Адамс та ін.) виник приблизно в той же час, що і неокласична теорія, яка вивчає "економіку в чистому вигляді". Проте представники інституціоналізму вважали, що економіка не може існувати окремо від громадських інститутів, більше того, на думку Т. Веблена [5], неможливо говорити про принцип оптимізації в економіці, оскільки в ринковій економіці споживачі піддаються всляким видам тиску як громадського, так і психологічного, що змушують їх приймати безрозсудні рішення.

Окремої уваги заслуговують наукові доробки Л. Вальраса, який на основі теорії загальної економічної рівноваги створив економіко-математичну модель національної економіки. Він описав математично у вигляді рівнянь умови рівноваги на окремих ринках. Поєднавши ці рівняння однією системою, Л. Вальрас обґрунтував, що економічна система є єдиним цілим, компоненти якого можуть співіснувати лише при умові їх спільної рівноваги. Систему рівнянь Л. Вальраса можна представити наступним чином:

$$\sum_{i=1}^m P_i * X_i = \sum_{j=1}^n U_j * Y_j, \quad (1)$$

де P_i – ціни кінцевих товарів та послуг i -того виду;

X_i – кількість товарів та послуг i -того виду;

U_j – ціни виробничих ресурсів j -того виду;

Y_j – кількість виробничих ресурсів j -того виду;

m – кількість кінцевих товарів та послуг, які споживаються в національній економіці;

n – кількість виробничих ресурсів, які витрачаються на виробництво [6].

З даного рівняння можна зробити наступний висновок: загальна пропозиція вироблених товарів та послуг у грошовому виразі повинна бути рівною загальному попиту на них як сумі доходів, що приносяться всіма факторами виробництва їхнім власникам.

Кризи, які систематично виникають і переростають із світових регіональних у глобальні, заперечують уявлення про ринок як самостійну систему та автоматизм дії механізму ринку щодо приведення даної системи у рівновагу. Так, згадаємо основні наукові висновки Дж. Кейнса:

- ринкова система може досягти рівноваги обсягу виробництва при значному рівні безробіття та суттєвої інфляції;

- капіталізм не є системою, яка сама регулюється, що може нескінченно «процвітати», тому не можна покладатися на те, що капіталізм розвивається самостійно;

- помилковою є думка, що економічні флуктуації виникають лише під впливом зовнішніх чинників (війни, засуха, стихійні аномалії);

- безробіття та інфляція обумовлені відсутністю синхронності у прийнятті суб'єктами господарювання економічних рішень (наприклад, про збереження та інвестиції);

- наявність внутрішніх економічних факторів, які перешкоджають значному зниженню цін та заробітної плати [7].

Методологічна проблема рівноваги та ефективності економіки не зводиться лише до ринкової рівноваги, тому що на економіку впливають не лише чинники економічного характеру, а й політичного, демографічного та соціального.

Досягти макроекономічної рівноваги в короткі терміни неможливо. Рівновага порушується, і це обумовлюється постійним розвитком та рухом окремих сфер ринкової економіки. Причому саме завдяки постійному руху та змінам відбувається розвиток національної економіки.

У підтвердження вищенаведеної думки доцільно згадати наукові результати В. Леонтьєва, який сформулював розвиток світової економіки за принципом «витрати-випуск». Даний принцип відображає міжсекторні потоки товарів та послуг в економіці розвинених країн та тих, які розвиваються [8].

Теорія макроекономічної рівноваги має важливе практичне значення, тому що висновки та положення даної теорії стають основою економічної політики та використовуються для розробки більш ефективних методів господарчого регулювання та обґрунтування прогнозів. Якщо в національній економіці немає рівноваги, виникають різні негативні явища, які впливають на темпи економічного зростання, споживання, знижується ефективність суспільного виробництва. Багаторівнева система чинників стійкої рівноваги необхідно розглядати на рівні попиту та пропозиції як взаємодію таких ринкових сегментів:

- Виробництво та споживання товарів і послуг;
- Грошовий обіг та стимулювання інвестицій;
- Фондове накопичення та зобов'язання банків;
- Заробітна плата та зайнятість населення.

В результаті збалансованої взаємодії всіх компонентів сукупного ринку виникає сила рівномірної поступового руху національної економіки. Об'єкт національної економіки, який є предметом будь-якої макроекономічної теорії, завжди вивчається з позиції динамічного моменту рівноваги сил, який моделюється як траєкторія поступального руху матеріальної системи.

У зв'язку з цим найбільш стійкий стан системи можна оцінити з фізичної точки зору як максимально рівну пряму рівномірного прямолінійного руху, яка є ідеальною абстракцією збалансованого приросту ВВП. Уздовж лінії потенціальної стійкості відображається крива нерівномірних темпів приросту, коливання якого дають уявлення про реальну стійкість поступального руху економіки.

Поряд з цим існує думка, що національна економіка як макроекономічна система може мати декілька стійких станів рівноваги, пов'язаних з вибором того чи іншого сценарію розвитку [9]. В динаміці станам рівноваги системи відповідають свої траєкторії розвитку, у зв'язку з чим з метою планування та прогнозування динаміки розвитку економіки важливіше використовувати динамічне моделювання за допомогою диференціальних рівнянь, а не економічні методи екстраполяції.

Відомо, що національна економіка характеризується рисою структурної динамічної стійкості, якщо трансформація її структури не приводить до порушення фінансової, економічної та технологічної стійкості при збереженні стійкості функціонування системи відносно поставлених цілей. Показник структурної динамічної стійкості економічної системи повинен відображати структурну стійкість системи в цілому та визначається в залежності від стану підсистем, які входять до її складу. При цьому в якості показника структурної динамічної стійкості макроекономіки обирається показник стійкості тієї підсистеми, в якій еволюційні процеси відбуваються найшвидше і який пов'язаний зі значними економічними втратами.

На додаток, сучасні економісти розглядають таке поняття, як множинність рівноважних станів економіки, таким чином указуючи на багатомірність явища динамічної стійкості національної економіки.

Множинність рівноважних станів національних економік підтверджується багатьма факторами стійкості станів багатства й бідності більшості національних економік та виключною важкістю переходу слабкої економіки до низки розвинутих. Економічне зростання в багатих країнах формується та підтримується віддачею, що зростає, і це є потужним стимулом для примноження інвестицій у фізичний та людський капітал. Зростаюча віддача генерується створенням позитивних екстерналій приросту продуктивності завдяки накопиченню знань. Суспільство та економіка знань стимулюють отримання знань й застосовують непрямі методи впливу, які виштовхують некваліфікованих працівників. Тому соціальна нерівність існує і в розвинених країнах також.

Сучасна наука, покладаючись на принципи детермінізму, спочатку припускає наявність універсальних законів, які керують усіма природними явищами. Звідси слідує висновок, що на основі певного набору вихідних економічних даних можна абсолютно точно прорахувати майбутнє та минуле ефективності національної економіки.

Ефективність розподілу в сучасній інституціональній економіці визначається не моделлю загальної рівноваги В. Парето, а теорією ігор, розробленою Дж. фон Нейманом, О. Моргенштерном і вдосконаленою Дж. Нешем. У ринковій економіці суб'єкт керується не принципом оптимізації по Парето, а принципом задовільності.

Г. Саймон провів фундаментальні дослідження організаційної поведінки і процесів ухвалення рішень, опублікувавши спільну з Дж. Марчем працю "Організації". У 1963 році Р. Кирт і Дж. Марч опублікували працю "Поведінкова теорія фірми" [10], де досліджували залежність ефективності діяльності фірми від процесу ухвалення економічних рішень. Таким чином, уперше була виявлена залежність технічної ефективності діяльності підприємства тобто ефективності процесу виробництва продукту, від процесу управління підприємством.

Сучасні науковці також приділяють увагу поняття ефективності і, наприклад, В.К. Кондрашова і О.Г. Ісаєва наголошують, що «ефективність виробничої діяльності проявляється в раціональному використанні трудових технічних, матеріальних, фінансових ресурсів і вимірюється такими показниками, як продуктивність, фондівіддача, матеріаломісткість продукції, оборотність обігових коштів та ін.».

Для оцінки ефективності використовують систему показників рентабельності, показників оборотності обігових коштів і низку показників, що характеризують фінансовий стан підприємства [11].

Е.М. Мерзлікіна виділяє алокаційну і виробничу ефективність і пропонує наступні визначення. «Алокаційна ефективність... характеризує стан ринку, на якому економічний суб'єкт здійснює угоди по продажах своєї продукції..., тобто по відношенню до нього стає характеристикою зовнішнього середовища його існування». Основним змістом поняття "виробнича ефективність" є мінімізація економічним суб'єктом граничних витрат на основі застосування найбільш сучасних технологій [12, с. 31].

В.В. Вольчик приводить визначення алокаційної ефективності з позиції інституціонального підходу: «... ми можемо охарактеризувати ефективність процесу в першу чергу здатністю системи мультиплікативно збільшувати кількість обмінів і, в другу чергу збільшенням величини цінності як агрегованого показника приросту цінності в індивідуальних угодах» [13].

Далі запропоновано еволюцію концепту ефективності, який змінювався та набував нових рис протягом розвитку економічної думки (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до розуміння поняття ефективності

Сфера наукових інтересів	Представники
Класична економічна теорія	А.Сміт, Д. Рікардо
Маржинальна революція, гедонізм суб'єктів підприємництва	К.Менгер, У.С. Джеффонс, Л. Вальрас
Розвиток концепту економічної ефективності	В.Парето, А. Піру
Інституціоналізм, який вивчає економіку через призму соціальних аспектів	Т. Веблен, Дж. Коммонс, Г.Адамс, К. Ейрс, Дж. Гелбрейт
Поява концепту економічної рівноваги, формування нових методів економічного аналізу	Дж. Неш, Дж. фон Нейман

Джерело: розробка автора

З точки зору економічної теорії, головними показниками економічної ефективності є валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний продукт (ВНП). Розвиток ринкової економіки вносить в теорію свої корективи, тим самим збагачуючи її критеріями оцінки соціальної безпеки та економічного добробуту населення. Такі критерії охоплюють не лише національний, регіональний рівні, а й національний.

Розглядаючи еволюцію категорії "ефективність" у економічній науці, приходимо до висновку, що економічна ефективність є результативністю економічної системи, що виражається відносно корисних кінцевих результатів її функціонування до витрачених ресурсів. На мікроекономічному рівні – це відношення виробленого продукту (обсяг продажів компанії) до витрат (праця, капітал). На макроекономічному рівні економічна ефективність визначається, як відношення виробленого продукту (ВВП) до витрат (праця, капітал, земля).

На основі вивчення наукових доробок пропонуємо наступні бачення та підходи до розуміння поняття ефективності як такої (табл. 2).

Таблиця 2

Наукові підходи до визначення поняття «ефективність»

Джерело	Підхід до визначення
1	2
Бізнес – словник [14]	Показник випуску товарів і послуг у розрахунку: на одиницю витрат; або на одиницю витраченого капіталу; або на одиницю сукупних витрат усіх виробничих ресурсів
Райзберг Б.А. [15]	Відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, що визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що обумовили й забезпечили його отримання

продовження табл. 2

1	2
Енциклопедичний фонд [16]	Оцінкова характеристика результату якогось процесу, наприклад, функціонування, використання, управління, розвитку та ін., що відображає ступінь досягнення поставленої мети або завдання
Сучасна енциклопедія [17]	Результативність виробництва, співвідношення між результатами господарської діяльності й витратами праці
Кондрашова В.К. [11]	Ефективність виробничої діяльності проявляється в раціональному використанні трудових, технічних, матеріальних, фінансових ресурсів і вимірюється такими показниками, як продуктивність, фондвіддача, матеріаломісткість продукції, оборотність обігових коштів та ін.
Лимарева Ю. А. [18]	На макроекономічному рівні економічна ефективність дорівнюється відношенню виробленого продукту (ВВП) до витрат (праця, земля, капітал)
Друкер П. [19]	Ефективність – це максимально вигідне співвідношення між сукупними витратами та економічними результатами

Джерело: розробка автора на основі [11; 14-19]

Можна окремо оцінювати ефективність капіталу, ефективність праці і ефективність землі (надр). Економічна ефективність – категорія, що оцінюється по зміні низки показників: результативності, інтенсивності, діловій активності соціальної ефективності та ін. Оцінка ефективності відбувається шляхом порівняння досягнутих результатів (абсолютних, статичних, динамічних) з еталонними. Еталонні показники визначаються або як плановані (закладені до бюджету) або як критичні для цілей підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Досліджено наукові підходи до розуміння поняття економічної ефективності як класиків економічної теорії, так і сучасних вчених й отримано наступні висновки. Ефективність як така являє собою співвідношення витрат на здійснення певного роду діяльності до кінцевого результату даної діяльності. В залежності від рівня, на якому здійснюється діяльність можливо розрахувати ефективність діяльності підприємства, ефективність окремої галузі або ефективність національної економіки в цілому.

У якості основного параметра інноваційно-технологічного зростання має бути взятий цільовий показник зростання ВВП або ВВП, який базується на інтенсивних факторах технологічного прогресу і який приводить до підвищення національної конкурентоспроможності економіки та стійкому розвитку добробуту нації в цілому.

Література

- Осипова Е. В. Социологическая система Вильфредо Парето. Москва, 1979. 309 с.
- Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва, 1962. 677 с.
- Ricardo, D. "On the Principles of the Political Economy and Taxation". Ontario, 2001. 333 p.
- Менгер К., Бём-Баверк Е., Визер Ф. Австрийская школа в политической экономии. Москва, 1992. 493 с.
- Веблен Т. Теория праздного класса. Москва, 1984. 367 с.
- Дудка В. Д. Оценка равновесности и эффективности национальной экономики. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/otsenka-ravnovesnosti-i-effektivnosti-natsionalnoy-ekonomiki> (дата звернення 19 січня, 2018).
- Friedman, M. "John Maynard Keynes". *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*. 1997. Vol. 83, no. 2. pp. 34-45.
- Леонтьев В. Предисловие. Межотраслевая экономика. Москва, 1997. 480 с.
- Стариков Н. И., Щербаков А. В. Динамическая модель поведения общества. Синергетический подход к экономике. Новое в синергетике: взгляд в третье тысячелетие. Москва, 2002. 291 с.
- Syert, R., March, J. "A Behavioral Theory of the Firm". New Jersey. 1963. 254 p.
- Кондрашова В. К., Исаева О. Г. Экономика полиграфического предприятия. Москва, 2000. 320 с.
- Мерзликина Е. М. Методология оценки эффективности деятельности организации: дисс... д-ра экон. наук. Москва, 2008. 31 с.
- Вольчик В. В. Эффективность рыночного процесса и эволюция институтов. URL: <http://www.libertarium.ru/libertarium/88725/> (дата звернення 5 січня, 2018).
- Бизнес-словарь. URL: www.businessvoc.ru (дата звернення 14 січня, 2018).
- Райзберг Б. А. Современный экономический словарь. Москва, 2004. 479 с.
- Энциклопедический фонд. URL: www.russika.ru (дата звернення 10 січня, 2018).
- Современная энциклопедия. URL: dic.academic.ru (дата звернення 14 січня, 2018).

18. Лимарева Ю. А., Лимарев П. В. Эволюция категории "эффективность" в экономической науке. *Universum: Экономика и юриспруденция*. 2014. № 4 (5). URL: <http://7universum.com/ru/economy/archive/item/1169> (дата звернення 11 січня, 2018).
19. Друкер П. Практика менеджмента. Москва, 2007. 400 с.

References

1. Osipova, E.V. (1979), *Sotsiologicheskaya sistema Vilfredo Pareto* [Sociological system of Vilfredo Pareto], Moscow, Russia, 309 p.
2. Smith, A. (1962), *Issledovanie o prirode I prichinah bogatstva narodov* [Investigation of the nature and causes of nations welfare], 677 p.
3. Ricardo, D. (2001), "On the Principles of the Political Economy and Taxation", Ontario, 333 p.
4. Menger, K., Böhm Ritter von Bawerk, and E., Wieser, F. (1992), *Avstriyskaya shkola v politicheskoy ekonomii* [Austrian school in political economics], Moscow, Russia, 493 p.
5. Veblen, T. (1984), *Teoriya prazdnogo klassa* [Theory of an inactive class], Moscow, Russia, 367 p.
6. Dudka, V. Assessment of equilibrium and effectiveness of national economics, available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/otsenka-ravnovesnosti-i-effektivnosti-natsionalnoy-ekonomiki> (access date January 19, 2018).
7. Friedman, M. (1997), "John Maynard Keynes", *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*, Vol. 83, no. 2, pp. 34-45.
8. Leontiev, V. (1997), *Predislovie. Mezhotraslevaya ekonomika* [Preface. Inter-branch economics], Moscow, Russia, 480 p.
9. Starikov, N.I. and Shcherbakov, A.V. (2002), *Dinamicheskaya model povedeniya obshchestva. Sinergeticheskii podhod k ekonomike. Novoe v sinergetike: vzglyad v tretie tysycheletie* [Dynamic model of the society behavior. Synergetic approach to the economics. New in synergy: view to the third millennium], Moscow, Russia, 291 p.
10. Cyert, R. and March, J. (1963), "A Behavioral Theory of the Firm". New Jersey, 254 p.
11. Kondrashova, V.K. and Isaeva, O.G. (2000), *Ekonomika poligraficheskogo predpriyatiya* [Economics of polygraphic enterprise], Moscow, Russia, 320 p.
12. Merzlikina, E.M. (2008), *Metodologiya otsenki effektivnosti deyatel'nosti organizatsii* [Methodology of an assessment of enterprise operation effectiveness], Moscow, Russia, 31 p.
13. Volchik, V.V. Effectiveness of market process and evolution of institutes, available at: <http://www.libertarium.ru/libertarium/88725/> (access date January 5, 2018).
14. *Bizness – slovar* [Business dictionary], available at: www.businessvoc.ru (access date January 14, 2018).
15. Raizberg, B.A. (2004), *Sovremennyyi ekonomicheskii slovar* [Modern economic dictionary], Moscow, Russia, 479 p.
16. Encyclopedic fund, URL: www.russika.ru (access date January 10, 2018).
17. Modern encyclopedia, URL: dic.academic.ru (access date January 14, 2018).
18. Limareva, Yu.A. and Limarev, P.V. (2014), Evolution of effectiveness concept in economics]. URL: <http://7universum.com/ru/economy/archive/item/1169> (access date January 11, 2018).
19. Drucker, P. (2007), *Praktika menedzhmenta* [Management practice], Moscow, Russia, 400 p.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2018 р.

Рецензент: д.е.н., професор Донецького національного університету імені Василя Стуса І.В. Хаджинов